

Bijzondere dragers van herinneringen, geloof en belangstelling uit het verleden

Jeroen Reyniers over relieken

Tekst door Jeroen Reyniers

Foto © KIK-IRPA, Brussel

Al snuisterend in de laden van je grootmoeder stuit je plots op een verweerde omslag met daarin een haarlokje en daarnaast een klein, mooi zilveren doosje met een eerste tandje erin. Het zijn tedere herinneringen uit een ver verleden, zorgvuldig bewaard. Blijvende resten van geliefden bewaren, het bestaat al eeuwenlang en is een traditie - in de context van religies spreken we over 'reliëken'. Eens ik na het behalen van mijn diploma kunstgeschiedenis aan de slag ging in het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium (KIK) in Brussel werden relieken mijn passie. Stoffelijke resten van heiligen worden er wetenschappelijk bestudeerd, en het onderzoeksterrein bevindt zich op de scheiding-slijn tussen kunstgeschiedenis en archeologie. In deze onbekende maar oh zo boeiende wereld dompel ik me graag onder, want hoe dieper ik graaf, hoe meer ik te weten kom, hoe boeiender het allemaal wordt.

Welkom in mijn wereld.

Een verpakte schedelrelik uit de groep van Sint-Ursula en de 11.000 maagden. De schedel wordt in de kathedraal van Hasselt bewaard.

Wat zijn nu relieken?

Al van in de Klassieke Oudheid bestaat er in Europa een traditie waar grote helden worden vereerd. Deze helden waren dapper en die moesten we herdenken, ook door de volgende generaties. Hun zwaarden en andere belangrijke objecten kregen een magische status en daar durfden men wel eens bijzondere krachten aan koppelen. Wanneer het Christendom de heersende godsdienst werd, moesten de helden plaats maken voor heiligen. Het waren bijzondere gelovigen die gemarteld werden omdat ze christen waren. Anderen waren dan weer goede zielen die het met hun medemens goed voor hadden en noemenswaardige daden verrichtten. Ze stierven, kregen de titel van heilige en werden als tussenpersonen van God en de mens op aarde aanzien. Had je problemen, pijnen of zag je het leven niet meer zitten: elke heilige had zijn of haar werkveld waar je om hulp kon vragen. Die heilige ging dan een goed woordje doen bij God om je van je miserie te verlossen. Had je bijvoorbeeld keelpijn, dan ging je bidden voor het beeld of de relieken van de Heilige Blasius. Zat je met een muizenplaag, dan moest je best eens Sint-Gertrudis van Nijvel opzoeken. Ze liggen ook aan de oorsprong van de pelgrimstochten, om op die manier zo dicht mogelijk bij de heilige te komen.

De ene relik is de andere niet. Ze bestaan in drie vormen. Enerzijds zijn er de beenderen zelf. Deze waren de belangrijkste en ook het moeilijkste te verkrijgen. Daarnaast had je tweederangs relieken; voorwerpen die de heilige tijdens zijn of haar leven gebruikte, zoals een gewaad, een staf of een drinkkom. Een laatste categorie zijn de souvenirs die in grote hoeveelheden bestonden en uitgedeeld werden. Het zijn objecten die te maken hebben met waar de heilige ooit is geweest, denk maar aan een stukje grotsteen waar Sint-Benedictus enige tijd in vertoefde. De grot is niet zo bijzonder, maar omdat die ene opmerkelijke man er is geweest, dwaalt er iets heiligs rond. En die herinnering houden we levend door een fragment van die heiligheid als aandenken mee naar huis te nemen. Ook nu nog bestaan zo'n gebruiken, alleen nemen we sneller onze smartphone bij de hand om die specifieke plek via een foto vast te leggen. Maar evengoed bestaat er nog een handel van bijzondere objecten, denk maar aan de verkoop van stukjes Berlijnse muur.

Bewondering, ontroering, frustratie of haat

Doorheen de geschiedenis kent het reliekenverhaal verschillende perioden van heuse bewondering naar

grote minachting. Tijdens de middeleeuwen kende de reliekenverspreiding haar hoogtepunt. Een kerk, klooster of kathedraal deed er alles aan om de beenderen van een belangrijke heilige te kunnen bemachtigen. Dat was doorgaans geen evidentie en werd niet gegund aan elke kerkelijke instelling. Het was namelijk zo, dat eens er relieken waren, cultussen en broederschappen opgestart konden worden. Het bracht gelovigen samen die rust en troost bij de heiligen zochten. Er werden kaarsen gebrand, missen opgedragen en daar durfde men wel eens uit dank wat geld of andere objecten voor achterlaten. Bij de start van de renaissance, waar de mens en het denken centraal stond, kwam de reliekenhandel in opspraak, met als belangrijkste vraag of ze wel echt waren. De befaamde humanist Desiderius Erasmus van Rotterdam (1467-1536) had er zo zijn twijfels over. Hij uitte zijn minachting en was er van overtuigd dat als je alle stukjes van het heilige Kruis zou samenbrengen, je een heel bos zou kunnen vormen. Dat leidde tot spanningen en veel vragen over de omgang met relieken. Zo was de protestantenbeweging, een aftakking binnen het christendom, tegen deze wantoestanden gekeerd, alsook tegen het aanbidden van beelden. Als gevolg had er in onze contreien in 1566 een Beeldenstorm plaats. Relieken, reliekschrijnen, beelden en altaarstukken moesten er in de kerken aan geloven. Eeuwenlange verering, jarenlange appreciatie en een belangrijke houvast in het leven voor velen, allemaal ging het in een mum van tijd verloren. Met dit alles is het bijna een wonder te noemen dat we vandaag de dag nog middeleeuwse relieken in verschillende kerken terugvinden.

Al enkele decennia is op te merken dat relieken en bijzondere reliekschrijnen op stoffige kerkzolders belanden of dat ze spoorloos verdwijnen. Maar het tij begint te keren. Er komt opnieuw interesse en steeds vaker worden relieken van de kerkzolders afgehaald en in ere hersteld als waardevol religieus erfgoed. De tradities worden neergeschreven en verschillende bestaande processies zijn nu als immaterieel erfgoed erkend. De relieken worden zorgvuldig gerestaureerd en eerbiedwaardig gepresenteerd aan de kerkbezoekers.

"Dat is niet echt hé. Die hebben niet bestaan." Dat is iets wat mijn partner me geregeld duidelijk wil maken. We kijken met de bril van anno 2022 naar gebruiken en tradities uit het verleden. Of het nu echt is of niet, dat heeft voor mij geen belang. Het is mooi om te ontdekken hoe mensen van alle rangen in onze maatschappij eeuwenlang appreciatie hadden voor heiligen. De relieken werden rondgedragen, gekust en met (kostbaar) textiel

versierd. Ze werden van generatie op generatie bewonderd en eerbiedwaardig behandeld. Elk stuk is uniek en elk verhaal is boeiend om te ontrafelen. Als erfgoed specialist is het nu mijn taak om deze objecten aan iedereen bekend te maken, ze te duiden en ze op een eervolle manier door te geven aan de volgende generaties.

Hoe worden relieken onderzocht?

De technologie staat niet stil en al jaren wordt de radiokoolstofdateringsmethode (14C) toegepast om archeologische vondsten te dateren. In België hanteert men nu al zo'n dertig jaar deze methode om meer over de heiligen te weten te komen. Daaruit blijkt dat we ze in vier categorieën kunnen plaatsen. Ten eerste heb je de 'historische heiligen'. Dit zijn de beenderen waarvan het levensverhaal voor quasi honderd procent met de juiste beenderen kunnen gekoppeld worden, zoals dat het geval is voor Sint-Rumoldus van Mechelen. Ten tweede heb je relieken van de 'founding fathers' die veel ouder zijn dan de traditie ons leert. Die levensverhalen hebben iets sprookjesachtigs, zoals de legende van Sint-Dimpna van Geel. Een derde categorie zijn de beenderen die met een economische of politieke context te maken hebben. Vaak ging het om abdijen of steden die tegenover elkaar stonden en streden om de enige cultusstatus voor een heilige te bemachtigen. Daar vindt men dan soms plots relieken van een familielid in eenzelfde omgeving, wat dan als bewijs moest dienen dat de cultus absoluut naar die ene plek moest gaan. Dankzij de huidige technologische snufjes kunnen we nu ontdekken wie 'de echte heilige' was en wie het bij het rechte eind had. Een goed voorbeeld van zo'n verhaal is de cultus van Sint-Vincentius in Zennik waarbij uit het niets het verhaal opduikt van Vincentius' zoon Sint-Landericus. Een onderzoek op die beenderen wijst uit dat ze veel jonger zijn, en dat het dus onmogelijk over de zoon van Sint-Vincentius kon gaan. Tenslotte zijn er de relieken van de 'commerciële heiligen'. Als je die levensverhalen hoort lijken ze absurd, maar toch raken ze ons en willen we er meer over weten. Het verhaal van Sint-Ursula met haar elfduizend maagden spreekt alleszins tot de verbeelding ...

Relieken 2.0

Je zou kunnen denken dat de traditie van relieken vandaag de dag volledig achterhaald is en dat dit gebruik langzaam zal uitdoven. Maar niets is minder waar, alleen verdwijnt het religieuze 'jasje' dat er omheen zit steeds meer. We zijn tegenwoordig geen vereerders

Onderzoek in actie. Relieken van de Heilige Alena van Vorst worden zorgvuldig uitgelegd en bestudeerd.

meer, maar 'fan' van bijzondere personen. We doen er alles voor om ze te kunnen zien en durven soms waanzinnige bedragen neertellen om toch maar iets van die ene superheld in huis te hebben. Denk maar aan de bezwete T-shirt van Vincent Company waar een bewonderaar onlangs nog 6000 euro voor neergetelde. Heeft de voetballer het gedragen en is het werkelijk zoveel waard? Dat heeft geen belang voor de koper, want die vindt steun en houvast in deze superheld. Of het nu echt of vals is, het is de belangstelling, appreciatie en het geloof die er voor deze persoon echt toe doet.

Ontdek het hele reliekenverhaal!

Vanaf maart organiseert Amarant een cursus over relieken. Samen met mijn collega-onderzoekers van het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium mocht ik de voorbije jaren heel wat heiligen bestuderen. In de cursus vertel ik wat ze in de schrijnen vonden, en wat er met nieuwste technologische snufjes allemaal over deze bijzondere figuren uit onze geschiedenis te leren valt. Daarnaast leg ik de verbanden met het heden om je het verhaal en het volksgeloof van toen beter te doen begrijpen. De cursus gaan door op locatie in Gent, Brugge

en Antwerpen, en ook online. Meer informatie vind je terug op de website: www.amarant.be

Help je mee?

Lang nog niet alle relieken in België zijn in kaart gebracht, en bij deze doen we graag een warme oproep naar iedereen om ons bij het onderzoek te helpen. Ken jij nog een opmerkelijke heilige of eentje met een waanzinnig levensverhaal? En ken je misschien een uniek reliekschrijn vol beenderen in een naburige kerk of kapel dat zeker de moeite is om naar te kijken? Laat het ons zeker weten via anne@amarant.be en wie weet wordt jouw tip het onderwerp van een nieuwe technologische studie. Je wordt alvast uitgenodigd om het onderzoek op de voet te volgen en de geheimen mee te ontdekken.

Jeroen Reyniers is kunsthistoricus en halftijds wetenschappelijk medewerker bij het Koninklijk Instituut voor het kunstpatrimonium in Brussel. Al zijn vrije momenten besteed hij aan de studie van middeleeuws en religieus erfgoed, waar hij over leest, schrijft en presenteert.